

Rana rimska prisutnost na sjevernom Velebitu u ilirsko doba kroz odluku o pristupu pitkoj vodi

Autor: Vanja Zlatović¹

Sažetak

Pisani kamen, s graničnim kamenom u Stinici, predstavlja ključnu arheološku točku sjevernog Velebita, jer regulira (vjerojatno pravično) pristup pitkoj vodi na lokaciji Begovača. Početak aktivne rimske vlasti nad ovim prostorom, u doba ilirskih i predslavenskih zajednica, datira u 1. stoljeće nove ere. Rimska sudbena intervencija vidljiva je u Kosinju, gdje se ilirska plemena Ortoplina i slabijih Japoda spore oko uporabe izvora. Granice njihova teritorija ostaju djelomično nejasne jer su rekonstruirane na temelju oskudnih književnih izvora i rijetkih materijalnih tragova. Takva interpretativna nesigurnost u proučavanju odnosa među plemenima otvara prostor rimskoj arbitraži kao ključnom sredstvu stabilizacije. Rimski sud zasjeda izravno na izvoru i uklesava presudu u stijenu, potvrđujući pravo Ortoplina da, prolaskom Pisanog kamena, koriste Vrelo žive vode za sebe i stoku u dužini od 500 koraka. Rad istražuje značaj kontrole pitke vode kao presudnog čimbenika pri uspostavi sudske i upravne vlasti Rima među sjevernovelebitskim plemenima. Analizom Pisanog kamena i relevantne literature zaključuje se da je tek egzistencijalan i strateški važan prijemor – poput pristupa pitkoj vodi – mogao stvoriti praksu priznanja rimske arbitražne vlasti. Ovaj slučaj upućuje i na suvremeni oprez u gospodarenju resursima vode, koja je jednako vitalna danas kao i u antičko doba.

¹ diplomirani pravnik, Obrt za poslovno savjetovanje Vanja Zlatović, Zagreb, cararra.statuario@gmail.com

Ključne riječi: *Pisani kamen, Ortoplini, Parentini, Vrelo žive vode, pitka voda, rimska sudbena vlast*

Abstract

The *Pisani kamen* (Inscribed Stone), together with the boundary stone at Stinica, represents a key archaeological landmark of the northern Velebit, regulating (presumably fairly) access to drinking water at the Begovača site. The beginning of active Roman rule over this area, in the time of the Illyrian and pre-Slavic communities, dates to the 1st century AD. Roman judicial intervention is documented in Kosinj, where the Illyrian tribes of the Ortoplini and the weaker Iapodes disputed the use of a spring. The boundaries of their territories remain partly unclear, reconstructed mainly from scarce literary sources and limited archaeological evidence. Such interpretative uncertainty in studying intertribal relations provided an opening for Roman arbitration as a key stabilising tool. The Roman court convened directly at the spring and had its verdict carved into the rock, confirming the right of the Ortoplini to use the “Living Water Spring” for themselves and their livestock for a distance of 500 paces after passing the *Pisani kamen*. This paper examines the importance of controlling drinking water as a decisive factor in establishing Roman judicial and administrative authority among the northern Velebit tribes. Through an analysis of the *Pisani kamen* and relevant sources, it concludes that only a dispute of existential and strategic significance – such as access to water – could have led to the recognition of Roman arbitration. The case also serves as a contemporary reminder of the need for caution in managing water resources, a commodity as vital today as it was in antiquity.

Keywords: *Pisani kamen, Ortoplini, Parentini, Living Water Spring, drinking water, Roman judicial authority*

1. Povijesni okvir ilirske prisutnosti na sjevernoj obali Jadrana

Prije nego što se rimska civilizacija urezala u povijesni reljef Dalmacije, prostor sjevernog Jadrana bio je dom različitim ilirskim plemenima, od kojih su neka, poput Liburna, ostavila snažan trag u materijalnoj i pomorskoj kulturi. Ta plemena nisu bila homogena ni politički ni etnički, ali su dijelila određene oblike društvene organizacije, religijske prakse i odnos prema prostoru koji je bio duboko ukorijenjen u planinu, obalu i vodu. Za razliku od Rima, koji je prostor tek mapirao i osvajao, Iliri su ga živjeli u skladu sa svojom predrimskom tradicijom. Zbog inertnog krškog krajolika i zatvorenog načina iskorištavanja skromnih resursa, Velebit je dugo ostao gotovo posve izvan jačih vanjskih utjecaja. Njegova osobita geomorfologija i klima pogodovale su sezonskom stočarstvu koje je, od prapovijesti sve do sredine 20. stoljeća, predstavljalo glavni gospodarski obrazac. Stoga su planinske obronke pretežno nastanjivali pastiri.²

Liburni su osobito poznati po svojim mornarskim vještinama, ali i po otporu romanizaciji, koji je osobito snažno trajao u unutrašnjosti, u planinskim predjelima poput Velebita. Upravo ta planinska zona, neuhvatljiva i prirodno branjena, bila je posljednje uporište lokalne autonomije – i zato strateški ključna za Rim. Uspostava vlasti na tom području nije bila samo vojni pothvat već simbolički čin pacifikacije svijeta koji je govorio drugačijim jezikom – jezikom usmene kulture, mitova i skrivenih izvora.

Ortoplini su nam od starih pisaca poznati po svojem glavnom gradu, koji se ispravno valjda zvao Ortopla. Taj se grad prvi put valjda spominje u IV. stoljeću prije Kr. u periplu Skylaxa iz

² Glavaš, 2018., str. 4.

Karyande³, moguće je i prevladava mišljenje da se Ortopla nalazila kod luke Staroga grada blizu Obrovca u Dalmaciji.⁴

2. Pisani kamen kao artefakt: otkriće, sudski kontekst i značenje teksta

Pisani kamen, latinski natpis uklesan u živu stijenu južnog Velebita, otkriven je krajem 19. stoljeća, a pozornost stručnjaka dobio je ne samo zbog svoje teško dostupne lokacije već i zbog pravnog karaktera sadržaja. Ne radi se o posveti, nadgrobnom natpisu ili čistoj propagandi – već o pravnom aktu, sudskoj odluci rimskog upravitelja. Do moderne je pismenosti i moderne znanosti Pisani kamen, čini se, dopro 1898., kad je Josip Brunšmid (1858. – 1929.), ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu i prvi profesor arheologije na Zagrebačkom sveučilištu, o njemu izvijestio u Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva.⁵

Tekst natpisa glasi, u prijevodu: *PO DOGOVORU IZMEĐU ORTOPLINACA I PARENTINACA PRISTUP DO ŽIVE VODE DOPUŠTEN JE ORTOPLINCIMA 500 KORAKA DUGOM I JEDAN KORAK ŠIROKOM STAZOM.*⁶ Riječ je o dokumentiranju administrativne odluke⁷, kojom se formalno priznaje uspostava rimskog poretka nad određenim teritorijem. Njegova sudska priroda upućuje na rimsku potrebu da vlast ne bude samo stvar sile, nego da bude i normirana, pisana, zakonski utemeljena. Prvi dio teksta prilično je jasan i neosporavan među znanstvenicima. Međutim, drugi dio teksta različiti su autori tumačili na različite načine. Spor među znanstvenicima odnosi se na tumačenje prava pristupa izvoru. Neki autori prihvaćaju tumačenje

3 Brumšild, 1898., str. 178.

4 Isto, 178.

5 Brumšild, 1898., str. 174.

6 Rukavina, str. 170.

7 Prema dostupnim izvorima, natpis pod nazivom "Pisani kamen" označen je u *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) kao: CIL III 15053.

prema kojem je Parentinima dopušteno Ortoplinima omogućiti pristup širine jednog koraka.⁸

Brunšmid je iznio drugo tumačenje teksta, izostavljajući broj *I* na kraju natpisa, sugerirajući na to da je riječ o kasnijoj intervenciji (Brunšmid, 1901, 100–101). U tom bi slučaju natpis značio da je Ortoplinima dopušten pristup izvoru širine 500 koraka (740 metara).

I to ne u središtu provincije, nego u najnedostupnijem kutku. U tom smislu, Pisani kamen nije samo fizički trag – on je gesta vladavine prava, kako ga je Rim shvaćao: zakon kao produžena ruka moći.

Klasični juristi smatrali su da se pod *aquae haustus*⁹ podrazumijeva i put do vode (*iter ad hauriendum*), pa ga se u izvorima ne navodi uvijek kao posebnu služnost.¹⁰ Rimska poljoprivreda oslanjala se na slobodan pristup vodi; zato su vodne služnosti bile gospodarski ključne poput prava puta (*iter, via*). I danas kontinentalni građanski zakoni (npr. austrijski ABGB § 488–490, hrvatski ZV čl. 181–191) preuzimaju iste institute – pravo vodovoda (*aquae ductus*) i pravo zahvaćanja vode (*aquae haustus*).

„Služnost pristupu vodi“ u rimskom pravu obuhvaćala je pravo doći do izvora, zahvatiti vodu i/ili provesti je kanalom preko susjednog posjeda, uz punu sudsku zaštitu i strogo definirane uvjete stjecanja i prestanka. Tako je pravo vlasništva bilo uravnoteženo s potrebama poljoprivrede i svakodnevnog života.

8 Glavaš, str 8.

9 *Digest* 43.20.1.40–42.

10 *Digest* 43.20.1.4042: Pravo zahvata vode (*haustus aquae*) ne postoji bez službenog dopuštenja — dio je sistematike rimskog sustava servituta.

3. Važnost Pisanog kamena za uspostavu aktivne rimske vlasti nad plemenima

Rim je, gdje je to bilo moguće, radije koristio posredovanje nego otvorenu silu, posebno u razdoblju neposredno nakon osvajanja, kad su resursi bili ograničeni, a lojalnost lokalnog stanovništva još krhka. Namjesnici provincija (prokurator, legati) često su preuzimali ulogu arbitra. Oni su donosili presude ili posredovali u pregovorima, pri čemu se formalno priznavala autonomija plemena, ali u okvirima rimskog prava (*ius gentium* i *ius civile*). Rim je znao manipulirati starim sukobima kako bi učvrstio svoju kontrolu – katkad bi arbitražu iskoristio da nagradi lojalno pleme ili kazni buntovno, dodjeljujući im ili oduzimajući teritorij, privilegije ili trgovačke rute. Svaka takva arbitraža bila je i demonstracija rimske moći: Rim je bio konačni sudac (*arbiter mundi*) i jamac mira (*Pax Romana*) ...lijep je primjer arbitraža između Dalmata i Daorsa.¹¹

Sâm čin uklesavanja natpisa duboko u planinu svjedoči o ambiciji Rima da prođe dalje od vojne pobjede – da oblikuje prostor u skladu s vlastitim pravnim i upravnim kodovima. U tom kontekstu, Pisani kamen možemo čitati kao zapis o prijelazu iz kaosa u red, iz arhaičnog lokalnog prava u univerzalno pravo carstva. To je neodvojivo od samo semiotičkog sukusa rimske civilizacije.

Za lokalna plemena, prisutnost rimskog upravitelja u takvom predjelu značila je konačni gubitak neovisnosti, ali i mogući pristup rimskim institucijama, trgovini, zaštiti – sve ono što imperij nudi u zamjenu za lojalnost. Pisani kamen tako nije samo „granični marker“, nego inicijacijska točka ulaska u svijet rimskog poretk. Velebit, dotad svijet pastira i poganskih božanstava, postaje

¹¹ Rezultati su ove arbitraže politički – pokazuju kako Rim koristi arbitražu kao instrument ekspanzije i podjele među plemenima; pravni – odluka ima oblik formalne presude (*ex conventione finis*), čime se uspostavlja pravni okvir odnosa; strateški – Rim osigurava trgovački i vojni nadzor doline Neretve kroz lojalne Daorse; i kulturni – ovo je jedan od prvih dokumentiranih slučajeva integracije lokalnih zajednica u rimski sustav „klijentskih odnosa (Wilkes, J. J. (1992) *The Illyrians*. Oxford: Blackwell, str. 190–192.

poprište upisa u političku kartu imperija. Taj trenutak – kako ga svjedoči stijena – predstavlja aktivnu transformaciju planine iz običnog prostora u prostor vladavine zakona.¹²

Epigrafski spomenik Pisani kamen, smješten na području središnjeg Velebita, predstavlja izravan materijalni dokaz arbitražnog rješenja teritorijalnog spora između Ortoplina i Parentina¹³, vjerojatno provedenog pod nadzorom rimske administracije. Formula-cija *ex conventione finis* („prema dogovoru, granica...“) i precizno definirana prava pristupa izvoru žive vode odražavaju karakteristične elemente rimskog pravnog jezika u reguliranju lokalnih sukoba. Sličan model može se uočiti i u *Museilija inskripciji* iz 1. stoljeća po. Kr., pronađenoj u području današnjeg Libanona, koja potvrđuje granicu između *Civitas Caesarensis ad Libanum* i *Gigartenos*¹⁴. I u ovom primjeru natpis formalizira dogovor između dviju zajednica, a njegova službena izrada i postavljanje upućuju na rimsko jamstvo provedbe sporazuma. Usporedba ovih dvaju epigrafskih svjedočanstva pokazuje da je praksa rimske arbitraže, iako lokalno prilagođena, slijedila univerzalne obrasce – preciznu teritorijalnu definiciju, formalno bilježenje dogovora i trajno obilježavanje granica. Time se potvrđuje da Pisani kamen nije izoliran primjer, već dio širega imperijalnog sustava upravljanja međuzajedničkim odnosima, u kojem je Rim djelovao kao konačni autoritet i jamac mira.¹⁵

4. Egzistencijalna narav sudske odluke: pristup vodi

Zanimljivo je – i nipošto ne slučajno – da je upravo u blizini Pisanog kamena moguće pronaći prirodne izvore pitke vode, koji

12 Wilkes (1992, 190–192) ističe da je arbitraža bila “ključno političko oružje Rima u pacifikaciji ilirskih plemena.”

13 Milotić, I. (2024). „Rimski natpis o sporazumu Ortoplina i Parentina ...“, *Histria antiqua* 33.

14 Aliquot, J. (2008), *La vie religieuse au Liban sous l'Empire romain*, Beirut: Institut Français du Proche-Orient, str. 212–213.

15 „Sličan primjer rimskoga graničnog natpisa nalazi se u Hispaniji (CIL II 4539), gdje se regulira pristup zajedničkom izvoru između dvaju municipija.”

i danas potječu iz stijena Velebita. U planinskim i sušnim krajevima, kontrola nad vodom bila je ključ opstanka – ne samo za vojsku nego i za trajnu naseljenost, stočarstvo, pa i religijsku praksu. Savim je jasno koliko je strateški važno u Lici bilo dvoje – odrednica života na tom prostoru bili su voda i drvo. Od vode se živjelo, a drvom se trgovalo.¹⁶

U tom smislu, sudska odluka uklesana u kamen ima i dublji sloj značenja: ona nije samo o teritoriju, nego o osiguranju osnovnog resursa.¹⁷ Pravo na zemlju implicira pravo na izvor. Rimski pravni aparat, ma koliko univerzalan, u ovom je slučaju reagirao na lokalnu, vitalnu potrebu – kako bi vlast bila održiva, trebalo je ovjeriti pristup vodi¹⁸. Imperij, dakle, ne djeluje u apstraktnoj ravni prava, nego u konkretnom krajoliku potrebe. Pisani kamen zapis je o jednom takvom trenutku: o političkoj odluci izvučenoj iz vrlo stvarne, egzistencijalne oskudice.

5. Voda kao prvorazredna strateška činjenica – danas i oduvijek

Pisani kamen otkriva ono što se i danas zaboravlja: da pitka voda nije dar, nego resurs, i to prvi među strateškim pitanjima svakog društva. U doba klimatskih nestabilnosti, sve češćih suša, migracija i geopolitičkih napetosti, pitanje vode vraća se na vrh ljestvice interesa. No za razliku od suvremenih tehnologija koje prikrivaju tu činjenicu, Rim je otvoreno oblikovao svoje carstvo oko izvora.

Akvaodukti, terme, fontane, čak i bojišta, sve su bili proizvođači znanja o vodi. Pisani kamen, premda skroman u formi, materijalizira taj pogled – on se nalazi tamo gdje je trebalo regulirati pristup

¹⁶ Varićak, 2007., str. 4.

¹⁷ „Zaninović (1984: 213-215) naglašava egzistencijalni značaj pitke vode u ilirskom društvu i njezinu centralnu ulogu u rimskim intervencijama.“

¹⁸ U suvremenoj literaturi voda se prepoznaje kao strateški resurs i politički instrument, što potvrđuje Kouzminov (2018) u kontekstu globalnih klimatskih promjena.

ključnom resursu. I danas, dok voda postaje predmetom sukoba i tržišne regulacije, vrijedi se podsjetiti: carstva ne rastu iz ideologije, nego iz mogućnosti da se osigura izvor i njegovo trajanje.

6. Zaključak

Pisani kamen višestruki je spomenik – prvo činjenice da je prvorazredni značaj pristupa pitkoj vodi i strateški značaj te blagodati za zajednicu izvanvremenski i sjevremenski putokaz i ovog vremena. Ilirska plemena sjevernog Velebita priznaju artefaktom Rim tek pritisnuta ovom nevoljom, nesposobnošću da sami izarbitriraju rješenje prijepora o korištenju izvora Begovače. Tu susrećemo višeznačajni simbol u svojem iznimnom obliku – vodno gospodarenje uvodi u prostor ukupne mehanizme rimske civilizacije, njegovu političku ambiciju, i zadržava tu prisutnost kroz primjenu norme materijalizirane u artefakt. Vrijeme ga prepušta i usmenoj predaji i kulturi kolektivnog sjećanja.

Zato je on, povrh svega, i uputa za oprez u raspolaganju resursima vode u današnje vrijeme.

Literatura

Aliquot, J. (2008). *La vie religieuse au Liban sous l'Empire romain*. Beirut: Institut Français du Proche-Orient.

Anon. (2014). *Illyrians in ancient ethnographic discourse*.

Brunšmid, J. (1898). Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije II. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3(1).

Brunšmid, J. (1901). Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije IV. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 5(1).

Kouzminov, A. (2018). Water as a strategic resource and political influence in the modern world. Paper presented at: *The 26th International Forum 'Laying the Foundation for a More Humane Future – Mut zur Ethik'*, Zurich/Sirnach, Switzerland, 31 August – 2 September.

Fras, F. de P. J. (1988). *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine — Mjestopis iz 1835. godine*. Biblioteka „Ličke župe“. Gospić.

Klaić, V. (1902). Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 6(1), 1–31.

Milotić, I. (2024). „Rimski natpis o sporazumu Ortoplina i Parentina ...“, *Histria antiqua* 33.

Mommsen, T. et al. (eds.) (1863–). *Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)*. Berlin: De Gruyter.

Patsch, K. (1900). *Lika u rimsko doba*. Beč. [Pretisak: Biblioteka „Ličke župe“, Gospić, 1990.].

Patch, D. C. (1990). *Roman Provincial Boundaries in Dalmatia*. BAR International Series 580. Oxford: British Archaeological Reports.

Rukavina, A. (1970). Privreda ličke i primorske strane Velebita. *Senjski zbornik*, 4(1).

Varićak-Keranović, B. (2007). Pisani kamen, najstariji vodnogospodarski zapis. U: Holjevac, Ž. (ed.) *Identitet Like – korijeni i razvitak*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Jovanović, N. (2007). Noga filologa – Pisani kamen. *Zarez*, March.

Glavaš, V. (2018). The legends of rock: stories, landscape and boundaries in the Central Velebit Mountain. In: Mirošević, L. (ed.) *Landscape in Southeastern Europe*. Wien: LIT Verlag GmbH & Co. KG.

Posavec, K. (1973). Kratki prikaz povijesnog razvoja šuma i šumarstva Like. *Šumarski list*, 7–8.

Watson, A. (ed. & trans.) (1985). *The Digest of Justinian*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press

Wilkes, J. J. (1992). *The Illyrians*. Oxford: Blackwell.